

WPROWADZENIE

Detencja cudzoziemców to forma fizycznego, przymusowego izolowania jednostek od świata zewnętrznego i nadzorowania ich zachowań w związku z prowadzeniem procedur identyfikacyjno-sekurytyzacyjnych, m.in. ustalaniem lub sprawdzaniem tożsamości czy narracji biograficznych przy udzielaniu ochrony międzynarodowej, a także zabezpieczaniem zdrowia, życia i własności innych ludzi, ochrony obronności lub bezpieczeństwa państwa oraz ochrony bezpieczeństwa porządku publicznego (art. 398a ustawy o cudzoziemcach). Stanowi ona zjawisko powszechne i jest stosowana zarówno w państwach autokratycznych, jak i demokratycznych, państwach narodowych i państwach o rodowodzie imigracyjnym. Instytucją zarządzającą detencją cudzoziemców w Polsce jest od 2008 r. Straż Graniczna RP (SG) [Rafalik 2012: 52]. Ten segment państwowych polityk migracyjnych rodzi jednak wiele wątpliwości i dyskusji wśród prawników oraz wywołuje zasadny sprzeciw obrońców praw człowieka [Cornelisse 2010; Flynn i Flynn 2017; Global Detention Project 2018]. Rozważania na ten temat powinny zatem bazować na dogłębnej wiedzy i refleksji nad tym, w jaki sposób instytucja detencyjna realizuje swoje zadania. Z powodu ograniczonych możliwości prowadzenia badań empirycznych w tej instytucji brakuje wiedzy naukowej na temat praktyk w ośrodkach strzeżonych, a uzupełnienie jej pozwoliłoby na kompleksowe ustalenia o charakterze diagnostycznym, prognostycznym i terapeutycznym [Niedźwiedzki i in. 2021].

Niniejszy tekst jest pierwszym z planowanej serii opracowań poświęconych różnym kategoriom aktorów społecznych instytucji detencyjnych dla cudzoziemców w Polsce¹. Zostanie ona zwieńczona publikacją, w której zjawisko detencji cudzoziemców zaprezentujemy kompleksowo, odwołując się do wcześniej przedłożonej koncepcji teoretyczno-analitycznej² [Niedźwiedzki i Schmidt 2020: 115–178]. Zawarte w tym opracowaniu informacje należy zatem traktować przede wszystkim jako uporządkowany materiał źródłowy – próbę opisu i zrozumienia zasad oraz form funkcjonowania strzeżonych ośrodków dla cudzoziemców w kontekście pracy osób zatrudnionych w sekcjach oświatowo-wychowawczych.

W strzeżonych ośrodkach dla cudzoziemców wychowawcy tworzą zespoły pracownicze, na których spoczywa szczególna odpowiedzialność. Wynika to z tego, że w przestrzeni detencyjnej dochodzi do zderzenia kultury personelu zarządzającego organizacją z kulturami cudzoziemców wywodzących się z różnych grup etnicznych. Na to nakłada się charakterystyczny sposób zarządzania instytucją detencyjną oparty na zasadzie dominacja vs. podporządkowanie. Jako osoby odpowiedzialne za codzienny bezpośredni kontakt z cudzoziemcami wychowawcy – będący głównymi przedstawicielami społeczeństwa przyjmującego – pełnią w tym wielokulturowym środowisku kilka, czasem trudnych do pogodzenia, ról.

¹ W fazie przygotowań są teksty poświęcone wartownikom i konwojentom jako innym kategoriom funkcjonariuszy SG odpowiedzialnych za codzienny bliski kontakt z cudzoziemcami oraz funkcjonariuszom reprezentującym wyższy szczebel zarządzania detencją w strzeżonych ośrodkach.

² Podstawowymi kategoriami stanowiącymi narzędzia opisu i analizy badanej przez nas rzeczywistości społeczno-kulturowej detencji są „przestrzeń” i „kultura organizacyjna”, a głównymi inspiracjami teoretycznymi – interakcjonizm symboliczny i koncepcja instytucji totalnej (E. Goffman), teoria morfogenezy (M. Archer) oraz koncepcja patron–klient.

Prezentowany opis etnograficzny oparty jest na dokumentach wewnętrznych SG, relacjach z pracy przedstawianych przez samych wychowawców oraz własnych obserwacjach dokonanych podczas pobytów studyjnych w ośrodkach.

W pierwszej części można znaleźć pakiet informacji metodologicznych – informacji o badaniu przeprowadzonym w polskich ośrodkach strzeżonych, pozyskanych tam danych, do których będę się dalej odwoływał, próbie badawczej, technikach analitycznych oraz kwestii anonimizacji danych. Druga część przedstawia miejsce sekcji edukacyjno-wychowawczych w strukturze ośrodków dla cudzoziemców, ich skład osobowy oraz zadania służbowe przypisane wychowawcom. Informacje te zostały opracowane na podstawie dokumentów wewnętrznych SG udostępnionych przez władze ośrodków. Najobszerniejszą, wielowątkową część opracowania stanowi rekonstrukcja obrazu grupy wychowawców na podstawie ich relacji zarejestrowanych w rozmowach z badaczami, a także obserwacja ich codziennych, rutynowych działań. Można tam znaleźć dane na temat ich przygotowania zawodowego i doświadczenia w pracy z cudzoziemcami, warunków pracy czy odczuć co do stresowości jej wykonywania. W przedłożonym materiale dominują przykłady charakterystycznych wypowiedzi wychowawców, opatrzone moimi komentarzami wyjaśniającymi i podsumowującymi. Tekst zamykają wskazania najistotniejszych elementów pracy wychowawców oraz rekomendacje zmian zakresu ich obowiązków, warunków i stylu pracy z cudzoziemcami, kierowane do władz różnego szczebla ośrodków detencyjnych.

Od zakończenia naszych badań w ośrodkach do ukazania się tej publikacji minęły cztery lata. W tym czasie miała miejsca pandemia COVID-19 (2020–2022) i ośrodki zostały całkowicie odizolowane od świata zewnętrznego. Z kolei latem 2021 r. rozpoczął się trwający do dziś kryzys na granicy polsko-białoruskiej, konsekwencją czego było m.in. przepelnienie ośrodków, pojawienie się w nich cu-

dzoziemców z innych niż dotąd państw, przesunięcie wielu osób pełniących role wychowawców do innych miejsc (np. na granicę), utworzenie nowych, tymczasowych ośrodków, zmiana profilu niektórych ośrodków (np. z męskich na rodzinne). Jednocześnie zachodziły zmiany kadrowe w grupie wychowawców związane z osiągnięciem wieku emerytalnego, przesunięciem na nowe stanowiska w innych sekcjach oraz otwarciem nowego, dużego ośrodka detencyjnego (Lesznowola II) dla kilkuset cudzoziemców. Obecnie widoczna jest „normalizacja” pracy ośrodków, a zarazem zmiana składu etnicznego osób w nich umieszczonych.

Adresatami tego tekstu są zarówno przedstawiciele nauki – badacze zainteresowani funkcjonowaniem instytucji migracyjnych zarządzanych przez państwo czy szerzej – charakterystyką podmiotów totalnych [Goffman 1961: 5–12], jak i praktycy odpowiedzialni za nadzór i bezpośrednie zarządzanie systemem detencji cudzoziemców, przedstawiciele organizacji pozarządowych zajmujący się dobrostanem imigrantów, gremia opracowujące politykę migracyjną i dokonujące jej ewaluacji.